

УДК 811.161.2:81'28

ХАРАКТЕРИСТИКА ВОДИ У ПОЛІСЬКИХ ВІРУВАННЯХ

*А.А. Плечко*¹

¹ *Житомирський національний агроекологічний університет, вул. Старий Бульвар, 7, Житомир, 10008, Україна*

Лінгвістичні дослідження вірувань українців про об'єкти та явища неживої природи посідають важливе місце у вивченні духовної культури нашого народу. У ХХІ столітті все

частіше об'єктом уваги науковців стають різні пласти звичаєво-обрядових явищ, дослідження котрих спрямовані на реконструкцію мовної картини світу.

Мета нашої розвідки здійснити опис та аналіз традиційних вірувань про *воду* в духовній культурі Середнього Полісся. Для дослідження було проведено опитування населення 22 сіл Житомирської області, метою якого був запис інформації про вірування, звичаї, пов'язані з об'єктами та явищами неживої природи, зокрема й *водою*.

Життя на Землі тісно пов'язане з водою. Кожна краплина води – дорогоцінний дар природи. Люди споконвіку розуміли цінність води і поклонялись їй. Обоженувалось усе – річка, озеро, водні джерела (криниці та колодязі). Сакралізація водної стихії як першопочатку суцього [2: 72, 79; 6: 4; 7: 106], первинного хаосу [10: 386] зафіксована також в уявленнях сучасного села: *Вода з неба ўпала, як дар Божий, Божа благодать* (н.п. 3). Джерела засвідчують поширене в слов'ян ушанування води в спосіб накладання на себе хреста перед питтям [8: 40; 10: 386]. Цей ритуал майже не зберігся в обстежених населених пунктах Середнього Полісся, але поодинокі позитивні відповіді вказують на його поширення в минулому: *А воду набірає треба з вірою, хрестом* (н.п. 2). У сучасній поліській практиці поширене використання води, освяченої у конкретні свята: Водохреще, Стрітіння, Переплавну Середу, Маковея тощо.

Міфічне та побожне сприйняття води відбивається у зверненні до неї сучасних поліщуків: *Орда* (н.п. 11), *Ордана* (н.п. 9, 13), *Йорда* (н.п. 4, 11), *Йордана*, (н.п. 16, 18) *Йордана* (н.п. 5, 19), *орданська* (н.п. 2, 7, 10), *йорданська* (н.п. 14, 18), *йорданська* (н.п. 1, 22). Мотивація назви за В. Войтовичем лежить у давньоязичницьких віруваннях, де *Ордан* – це чиститель і святитель святих вод [4: 105-108]. Тому і сприймають *йорданську* воду як святу і цілительну. Зрідка зустрічається персоніфікована назва *Уляна* (н.п. 5, 22), семантика якої *хвиля* [1: 38-39]. Залишилась незафіксованою назва води *Єлена*, на функціонування якої вказували деякі дослідники [1, 2, 6]. Спробуємо з'ясувати семантику слова *Орда* (*Йордана*) у віруваннях поліщуків за словником. Словник української мови подає семантику лексеми *йордань* як 'ополонка, що її вирубують у кризі для освячення води під час свята Водохрещі' [5: 511].

Важливе значення для з'ясування змісту поняття *вода* мають вірування поліщуків у магічні властивості води, що формують парадигму номінацій води за певними ознаками: *жива – мертва, рухлива – стояча, чиста – каламутна (брудна)*.

Жива вода – це вода джерельна, яку вважали цілющою й тому цінували всі індоєвропейські народи. А *мертва* вода згубно впливає на життєздатність, відбирає у людини сили [8: 42; 3: 53-56; 7: 106; 10: 387]. Подібні номінації цієї води простежуються в усіх слов'ян: у поляків – *martva voda*, у болгар – *мъртвешка вода*, у словенців – *mrtva voda, voda umrlica*. Віра в цілющі властивості *живої* води та негативну дію *мертвої* збереглися в окремих населених пунктах Овруччини: *Б'є колодязь, ў ньому вода і мінеральні солі, вона корисна вода і тому жива, попраўляє здоров'я. А мертва – коли б'є вода, але на тому місці і рослина погана росте, і земля, ґрунт поганій, тої води як нап'єшся, то можеш і померти* (н.п. 3). Майже в усіх обстежених говірках *живою* називають джерельну (криничну) воду. За народними уявленнями, *мертвою* ставала вода, що перебувала в контакті з померлою людиною [10: 387; 3: 54]. Тому багато слов'ян (болгари, серби, білоруси та ін.) виносять і виливають воду, що стояла в домі з покійником. За чеськими віруваннями *mrtva voda*, що залишилась після обмивання покійника, вважалась шкідливою і тому її слід було виливати на кілки забору, плоту, щоб ніхто не зміг вступити в таку воду. Білоруси намагались не виливати таку воду біля пасіки, щоб не погубити бджіл. У південних слов'ян було прийнято виливати цю воду на високі дерева або віддалені місця, щоб душа померлого не повернулась додому [3: 54]. Вивчала функціонування такої води на Поліссі В. Конобродська [9: 237]. Подібні уявлення простежуються і в селах сучасного Середнього Полісся: *У нас мертва тіки та, шо мертвец умер та йому воду ставілі* (н.п. 1). *А мертва мабуць з мертвеца* (н.п. 9, 20). *Як покойнік в селе, то колісь не давалі воду наносіть у хату. Як заховають, тоди можна*

ходить по воду. Даже ў хату воду не заносілі зімой, а на дворі ставілі, якщо в хаті покойнік (н.п. 10). За уявленнями поліщуків, мертва вода – це стояча (н.п. 2, 6, 8, 11, 14, 15, 16, 18, 20), колодязна (н.п. 5, 7, 9, 16), ставкова (н.п. 8, 22). З особливою обережністю на досліджуваному ареалі ставляться до води, якою обмивали покійника. За поліським звичаєм, її виливають туди, де люди та худоба не ходить: *под вугол до хати* (н.п. 1, 3, 4, 8, 12, 20), *на глуху стіну* (н.п. 6), *десь под плот, тин* (н.п. 10, 11, 19), *де тини сходзяца* (н.п. 9), *под дерево, щоб ніхто не ступіў* (н.п. 12, 13, 16). Мотивація такого поводження з водою різноманітна: той, хто вступив, може померти, захворіти [9: 231-232]. *Мертва вода* у віруваннях сучасних поліщуків і, взагалі, слов'ян наділялась негативними, інколи, смертоносними властивостями, здатна нашкодити людям, тваринам, тому з нею спостерігається обережне поводження. Але інколи людина потрапляла під вплив *мертвої* води (вступила необачно, підлили), тоді ця особа починала хворіти. В Середньому Поліссі зафіксований оберіг від такої води: *то я чуть не вмерла, бо туди вступила. То дядько, що шептав, сказав мені: «Вперед наклади вогонь на тому місці, посип соллю свяченою, покропи водою і посип маком»* (н.п. 22). Отже вода, вогонь, свячена сіль і мак є ритуальними оберегами від негативного магічного впливу *мертвої* води на живу людину. З'ясування вірувань про живу і мертву воду породжує опозиції *жива:мертва, добро:зло, цей світ:той світ*.

Життєва активність, рухливість завжди сприймається позитивно. Тож позитивними характеристиками наділялась і проточна вода, яка характеризується наступними зафіксованими характеристиками-номенами: *біжуча* (н.п. 2, 11), *жерлова* (н.п. 5, 8, 16, 19, 20, 22, 10), *б'є струмочок* (н.п. 3), *роднічок* (н.п. 7). Ця вода протиставляється стоячій воді, яку в Середньому Поліссі номінують: *стояча* (н.п. 8, 10, 11, 14, 15, 16, 20), *застойна* (н.п. 2), *нетечуча* (н.п. 19), словосполученнями *шо так стоїть* (н.п. 6), *у ставках* (н.п. 8), *крініца задавняна* (н.п. 9). Проточна вода в народній магії зазвичай співвідноситься з символікою *натиску, сили, швидкого розвитку, безперервної ходи, успішного здійснення справи* [3: 35].

Інша характеристика води реалізується у її забарвленні: *світла, чиста* чи *каламутна, брудна*. В опитаних селах зафіксовані такі синонімічні найменування, які з прикметниками протилежного значення утворюють антонімічні ланцюжки синонімів: *світла* (н.п. 11, 8), *чиста* (н.п. 1, 2, 3, 5, 7, 9-12, 15, 16, 18-22) – *грязна* (н.п. 1, 2, 3, 5, 8, 11, 12, 13), *чорна* (н.п. 16), *мутна* (н.п. 9, 18, 19), *каламутна* (н.п. 22), *нечиста* (н.п. 18). За давніми віруваннями, вода – це середовище перебування нечистої сили та душ потопельників [10: 386]. Негативна символіка води характерна й для сновидінь, при цьому варто розрізняти *брудну* та *чисту* воду [10: 388]. В усіх обстежених селах спостерігається негативне тлумачення сновидінь, пов'язаних із водою: *вода – беда*. Однак часто має значення чистота чи забрудненість води в сновидіннях: *Як світла вода сниться, то то ще нічого, а як грязна, то погано* (н.п. 1, 3, 5, 8, 9, 11, 13, 15, 16, 18-22). І конкретизували наслідок такого сну з брудною водою: *слабий будеш* (н.п. 11), *слабуєш* (н.п. 16, 21), *болізь* (н.п. 9, 18, 22). У такому тлумаченні сновидінь утілені головні опозиції *здоров'я:хвороба, сучасне:майбутнє*, які реалізуються через конкретну опозицію *чистота:бруд*.

Отже, поліські вірування про воду як елемент неживої природи ґрунтується на сприйнятті магічних властивостей води: *жива-мертва* та інших характеристиках цієї субстанції: *рухлива-стояча, чиста-брудна* тощо. Зібраний матеріал лише частково відображає знання про цей пласт української культури, тому системне вивчення таких вірувань у сучасному мовознавстві досі залишається актуальним.

Список обстежених населених пунктів:

1. с. Виступовичі Овруцького р-ну Житомирської області;
2. с. Гошів Овруцького р-ну;
3. с. Журба (Невгоди) Овруцького р-ну;
4. с. Ігнатпіль Овруцького р-ну;
5. с. Красилівка Овруцького р-ну;
6. с. Пішаниця Овруцького р-ну;
7. с. Потаповичі Овруцького р-ну;
8. с. Сорокопені Овруцького р-ну;
9. с. Тхорин Овруцького р-ну;
10. с. Чабан Овруцького р-

ну; 11. с. Черевки Овруцького р-ну; 12. с. Стирти Черняхівського р-ну; 13. с. Пиріжки Малинського р-ну; 14. с. Чоповичі Малинського р-ну; 15. с. Білокоровичі Олевського р-ну; 16.с. Кишин Олевського р-ну; 17. с. Перга Олевського р-ну; 18. с. Радовель Олевського р-ну; 19. с. Устинівка Олевського р-ну; 20. с. Бовсуни Лугинського р-ну; 21. с. Литкі Лугинського р-ну; 22. с. Червона Волока Лугинського р-ну.

Література:

1. Агеева Р.А. „Царица-водица” в заговорах восточных славян / Р.А. Агеева // Этнолингвистика текста. Семиотика малих форм фольклора: тезисы и предварительные материалы к симпозиуму. – Москва, 1988. – С. 38-39.
2. Булашев Георгій. Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях. Космогонічні українські народні погляди та вірування / Г. Булашев. – К.: Довіра, 1993. – 412 с.
3. Виноградова Л.Н. Та вода которая...(Признаки, определяющие магические свойства воды) / Л.Н. Виноградова // Признаковое пространство культуры / Отв. ред. С.М. Толстая. – Москва, 2002 – С. 32-60.
4. Войтович В. Міфи та легенди давньої України / В. Войтович. – Тернопіль: навчальна книга – Богдан, 2008. – 392 с.
5. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і гол. ред. В.Т. Бусел. – Київ: Перун, 2009. – 1736 с.
6. Горошко Л. М. Знакові функції води в обрядах і віруваннях українців Карпат: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук: спец. 07.00.05. „Етнологія” / Л. М. Горошко. – Львів, 2007.– 23 с.
7. Жайворонок В. Знаки української етнокультури. Словник-довідник. / В. Жайворонок – Київ: Довіра, 2006. – 703 с.
8. Іларіон, митрополит. Дохристиянські вірування українського народу. Історично-релігійна монографія. / Іларіон, митрополит. – К.: Обереги, 1992. – 424 с.
9. Конобродська В. Поліський поховальний і поминальний обряди. / В. Конобродська – Етнолінгвістичні студії. – Житомир: Полісся, 2007. – 356 с.
10. Славянские древности. Этнолингвистический словарь в 5 томах / Под общей ред. Н. И. Толстого – М.: Международные отношения, 1995. – Т.1. А-Г. – 584 с.